

Skinnskatteberg

MODERNISMEN I

SKINNSKATTEBERGS KOMMUN

Kommunberättelsen ger i text och bild exempel på vad som hänt i kommunen under modernismen. I tid rör vi oss från 1930-talet, då funktionalismen slog igenom i Sverige till och med 1970-talet och de stora bostadsprogrammen. Kommunberättelsen lyfter fram intressanta byggnader och bebyggelsemiljöer från modern tid och vill inspirera till vidare upptäcktsfärder i kommunens och länets moderna historia och kulturarv.

SKINNSKATTEBERG BLEV DEN NYA STORKOMMUNENS CENTRALORT

Skinn- skatteberg

Skinnskattebergs kommun är belägen i den nordvästra delen av Västmanlands län och är en del av Bergslagen. I kommunens industriella utveckling finns en kontinuitet från järnbruk på 1600-talet till sågverk på 1800-talet och wallboardfabriken på 1900-talet, som en tid var Europas största i sitt slag. Träindustrins stora behov av arbetskraft ledde till en kraftig befolkningsökning på 1940- och 50-talen och då fick Skinnskatteberg en mer stadsmässig form.

De första trevåningshusen uppfördes och med nya detaljplanerade småhusområden växte tätortens omkrets. Trästommarna hämtades från husfabriken vid Skinnskattebergs sågverk och ASSI:s egen husfabrik i Horndal och boarden kom till användning när ortens invånare byggde sina hus. Boardfabriken har haft stark påverkan på bebyggelseutvecklingen i Skinnskatteberg både när det gäller byggandet i företagets regi och själva byggnadsmaterialet. Liksom på så många andra håll i landet byggdes även i Skinnskatteberg ett påkostat kommunalhus som manifesterade kommunens allt starkare roll i det nya välfärdssamhällets framväxt.

Bruksorten Riddarhyttan fick sin nuvarande form till stor del under modernismen, bland annat genom 1930-talets stora egnahemsområde.

KOMMUN 1952

Skinnskattebergs kommun bildades vid kommunreformen 1952 genom sammanslagning av de tre tidigare kommunerna Hed, Gunnilbo och Skinnskatteberg.

GRUVBRYTNING OCH METALLHANTERING

Den industriella utvecklingen i kommunen har dominerats av metallhantering vid brytning av järn och koppar, skogsbruk och senare av träindustri. Järnbruken utvecklades särskilt under 1700- och 1800-talen, men på 1920-talet återstod endast två bruk med produktion: Riddarhyttan och Karmansbo.

DEN VIKTIGA JÄRNVÄGEN

Järnvägen mellan Köping och Uttersberg stod klar 1866 och fick stor betydelse för traktens järntransporter. Elva år senare påbörjade Riddarhyttbolaget en förlängning av järnvägen upp till Riddarhyttan. De båda järnvägssträckorna fick namnet Köping–Uttersberg–Riddarhyttans Järnväg (KURJ). Denna järnväg var i bruk fram till 1967 och spåren revs därefter.

| Träindustrierna i Skinnskatteberg. Foto i Västmanlands läns museums arkiv.

Brukshotellet fick sitt nuvarande utseende på 1950-talet då det byggdes om till tjänstemannamäss av ASSI. Entrépartiet inreddes med board.

SKINNSKATTEBERGS BRUK SATSAR PÅ TRÄ

Järnhanteringen vid Skinnskattebergs bruk lades ned 1909 på grund av bristande lönsamhet. Ett par år därefter anlades en sågverks- och hyvlerianläggning, som 1934 övertogs av staten genom Kungliga Domänstyrelsen. Sågen rationaliserades och efter en brand uppfördes ett modernt sågverk. I anslutning till detta fanns lådtillverkning, snickerifabrik och trädestillationsverk.

AB STATENS SKOGSINDUSTRIER BILDADES UNDER KRIGET

År 1942 bildades AB Statens Skogsindustrier (senare Assi AB) för att driva ett antal sågverk runt om i Sverige. En viktig uppgift under kriget blev att producera bränsle till båtar och gengasbilar samt baracker för försvaret. Efter kriget förutsågs behovet av byggnadsmaterial öka väsentligt. Återuppbyggnaden av Europa skulle ske med hårda träfiberskivor – Royal Board.

ROYAL BOARD SKULLE BYGGA LANDET

Wallboardindustrin blev en motor i det svenska välfärdsbygget. Wallboarden var en ny produkt som så smått kom att revolutionera byggmarknaden. För att producera Royal Board anlades

två fabriker, en i Skinnskatteberg och en i Piteå i Norrbotten. Den första produktionslinjen startade 1948 i Piteå. Samma år började Boardfabriken i Skinnskatteberg byggas, med central placering i samhället i närheten av järnvägen och kyrkan. Fabriken tillverkade våtformade hårda träfiberskivor och innehöll fyra produktionslinjer som byggdes under åren 1950–63. Ägaren förfogade över stora skogsarealer i området samt ett sågverk på orten. Boardfabriken blev i slutet av 1960-talet Europas största i sitt slag. Som mest arbetade 700 personer här, 250 i sågen och 450 i fabriken. En betydande del av arbetskraften invandrade från andra länder, i synnerhet från Finland.

STÖRSTA PRODUKTIONEN UNDER MILJONPROGRAMMET

Toppåret i produktionen var 1973, vilket sammanfaller med det så kallade miljonprogrammet i Sverige, då en miljon bostäder byggdes under en tioårsperiod. Strax därefter började marknaden vika. Cirka 70 procent av de hårda träfiberskivorna såldes på exportmarknaden. Merparten av produktionen transporterades från fabriken vidare ut i världen med båt från Köping eller Västerås.

HOLLÄNDSKA HUSMÖDRAR GRANSKADE BOARDEN MED LUPP

Snickeri- och möbelindustrin var de viktigaste kunderna. Fabriken specialiserade sig på skivor till främst dörrar och kökskåp. Kvalitetskraven var höga hos konsumenterna. Holländska husmödrar ansågs vara de mest krävande kunderna, som minutiöst granskade sina dörrar och kökssnickerier.

BYGGNADER FÖR BRUKET

Arkitekten Lennart Brundin ritade byggnader för Assi på många orter runt om i Sverige. För Skinnskattebergsfabriken ritade han fabriksanläggningen med disponentbostad, förvaltningskontor, arbetarbostäder, egnahem, tjänstemannamäss och bostäder, bruksgård, personalanläggningar och brandstation.

Centrala Skinnskatteberg på 1950-talet. Flygfoto från 1959.

Klockarberget bebyggdes med flerbostadshus på 1950-talet.

Flerbostadshus i Skinnskattebergs centrum.

ASSI HAR SATSAT STORA BELOPP PÅ ANLÄGGNINGAR SOM FRÄMJAT FRILUFTSLIV OCH HÄLSA

FRÅN ÅKERMARK TILL CENTRUM

Skinnskatteberg var i början av 1900-talet glesbebyggt och den nuvarande tätorten bestod till stora delar av åkermark och enstaka hus och gårdar.

I samband med att järnvägsstationen tillkom kring år 1900 skedde en förflyttning av centrum som under 1900-talets andra hälft har dragit sig österut. Mellan åren 1935 och 1956 närapå tredubblades befolkningen i Skinnskattebergs samhälle. Wall-boardfabrikens etablering 1948 bidrog starkt till den kraftiga ökningen av antalet invånare.

ASSI SOM SAMHÄLLSBYGGARE

Assi var inte bara en betydelsefull arbetsgivare i Skinnskatteberg utan också tidigt involverad i tätortens utveckling. Man bidrog bland annat med ekonomiska medel vid uppförandet av pensionärshem och badplats.

Med hjälp av stiftelser och konjunkturutjämningsfonder hade Assi möjlighet att bygga bostäder och engagera sig i sociala satsningar för att säkra arbetskraften. Ur ett nationellt perspektiv har Assi satsat stora belopp på både bostäder och anläggningar som främjat friluftsliv och hälsa.

| Småhusbebyggelse från 1940-talet i Bårestad.

SKOGSMÄSTARSKOLAN STARTADE PÅ 1940-TALET

I mitten av 1940-talet började staten utbilda skogsmästare i Skinnskatteberg. Skogsmästarskolan inrymdes i Skinnskattebergs herrgård med anor från 1700-talet. Skolan ansågs ha ett idealiskt läge i Skinnskatteberg, nära stora skogsområden och i närheten av den snabbt växande träindustrin på orten.

EFTERLÄNGTAT KOMMUNALHUS

Beslutet om att bygga ett nytt kommunalhus i Skinnskatteberg fattades 1945. Uppförandet av en ny förvaltningsbyggnad för kommunen hade då diskuterats i årtionden men fördröjts av olika skäl. Depressionen på 1930-talet drabbade kommunen hårt och hade då satt stopp för planerna. På 1940-talet blev det nödvändigt att bygga ett kommunalhus för att hålla jämna steg med industrins utveckling och kunna erbjuda den växande

befolkningen adekvat kommunal service. Dessutom låg bildandet av en storkommun med Skinnskatteberg som centralort inom en nära framtid.

Bygget satte igång 1947 och det nya kommunalhuset kunde invigas av landshövdingen 1950. Förutom kommunens verksamheter skulle huset rymma apotek, tandklinik, folkbibliotek och bostäder.

1950-TALET'S STORA SKOLBYGGE

Med anledning av Skolstyrelsens förslag att inordna en nioårig enhetsskola i kommunen 1954 uppstod behovet av en ny skolbyggnad. Centralskolan byggdes i etapper åren 1955–57 och kunde invigas 1958. För ritningarna svarade arkitekten Paulli Harder i Västerås, som ritat många skolbyggnader, kommunalhus och bostadshus runt om i länet.

| Kommunhuset började byggas 1947 och invigdes 1950. Det inrymde apotek och folkbibliotek.

NORRA LÄNSDELENS FOLKHÖGSKOLA TILL SKINNSKATTEBERG

Frågan om att landstinget skulle inrätta ännu en folkhögskola i länet väcktes 1948. Många orter ville ha den nya folkhögskolan, men valet föll 1953 på Skinnskatteberg. En arkitekttävlan utlystes 1955 och det vinnande förslaget inlämnades av arkitekterna Jan Ericson, Torgny Gynnerstedt och Bengt Ågren på EGÅ Arkitektkontor i Stockholm. Folkhögskolan fick ett naturskönt läge på sluttningen ned mot sjön Nedre Vättern i samhällets södra utkant. Anläggningen invigdes 1960 och omfattade skolbyggnader, elevbostäder och rektorsbostad.

UTBYGGNAD AV CENTRUM

En modernare centrumstruktur som band ihop stationssamhället med villaområdena i Bårestad och Sotvreten tog form på 1950-talet. På 1950-talet saknades affärer att handla i då det kommersiella centrumet inte hade byggts ut i samma takt som

bostadsbebyggelsen när befolkningen snabbt ökade. Förtätningen med affärer och service skedde först kring torget och längs järnvägsspåret och förlängdes därefter successivt söderut längs Centralvägen.

ARONSBERGS KONSUMTIONSFÖRENING

Aronsbjergs Handelsbolag bildades 1890 efter ett rösträttsmöte i Ställberget. I gruvsamhällena runt om i Skinnskattebergs-trakten fanns ett behov av att ordna ett eget varuförmedlande företag för att råda bot på en del missförhållanden i samhället. Då det inte var möjligt att få en tomt i Riddarhyttan inköptes 1890 i stället en i Aronsberg. Därefter öppnade butiker i Lienshyttan, Källfallet och Bäckegruvan. Butiken i Lienshyttan var länge huvudbutik med centrallager.

| Skinnskattebergs folkhögskola från 1960.

EGNAHEMSBEBYGGELSEN VÄXTE

KOOPERATIONEN VÄXER PÅ 1930-TALET

På 1930-talet växte Kooperationen snabbt och många nybyggnader och tillbyggnader uppfördes. Modernt inredda affärsfastigheter öppnade på löpande band, inte bara i Skinnskatteberg utan i hela landet. KF:s arkitektkontor i Stockholm låg bakom ritningar till Konsumbutiker som uppfördes runt om i landet. Arkitekten Haqvin Carlheim-Gyllensköld med flera ritade butiker för Aronsbergs konsumtionsförening, bland annat i Bårestadsområdet i Skinnskatteberg och i Riddarhyttan.

Intresset för Kooperationen var stort i Skinnskatteberg och invånarna önskade sig också en kooperativ affär. Den första butiken hade öppnat 1928 i godtemplarlokalen men 1931 byggdes en helt ny affärsbyggnad. Affären i Allmänningbo slog upp portarna 1932 och ett nytt centrallager byggdes i Lienshyttan 1934. År 1939 öppnades en charkuteributik i Skinnskatteberg som gick oväntat bra och byggdes till året därpå. Aronsbergs konsumtionsförening drev även en skobutik och en manufakturbutik.

NIO KONSUM BLEV DOMUS

I juni 1966 öppnade en Domushall i Skinnskatteberg. Det medförde att nio butiker i Aronsbergs konsumtionsförening lades ned. Kvar blev Domushallen i Skinnskatteberg och butiken på egnahemsområdet i Riddarhyttan. Domushallen i Skinnskatteberg skulle betjäna övriga platser med hjälp av butiksbuskar.

STADSMÄSSIG BEBYGGELSE

Under 1900-talets första decennier tonade en mer stadsmässig villabebyggelse fram. På 1930-talet utformades en byggnadsplan för Skinnskattebergs stationssamhälle. Under och efter andra världskriget och inte minst efter anläggandet av boardfabriken växte egnahemsbebyggelse fram i mindre områden kring Bårestadsvägen och Sotvretsvägen. Egnahemsbebyggelsen finansierades med bidrag från Assi och genom statliga subventioner.

MONTERINGSFÄRDIGT FRÅN HUSFABRIKEN

Bårestadsområdet var det första detaljplanerade bostadsområdet i Skinnskatteberg. Byggnadsplaneområdet utformades på 1940-talet och under samma decennium var området i stort sett fullbyggt. Här byggdes småhus ner mot sjön Nedre Vättern. Många av villorna härrör troligen från trähusfabriken vid sågen i samhället.

| Radhus från 1950-talet i Sotvreten. Flygfoto från 1959.

| Flerbostadshus på Klockarberget.

HUS FRÅN HORNDAL PÅ PRÄSTGÅRDSGÄRDET

Prästgårdsgärdet bebyggdes med egnahem åren 1956–58. Här byggdes mestadels enplansvillor. Husen består av monteringsfärdiga trästommar med beklädnad av rött eller gult tegel. Många av husen kommer från Assi:s egna trähusfabrik i Hornadal i Dalarna.

RADHUS I SOTVRETEN

På 1950-talet byggdes 1½ plans radhus i Sotvreten öster om Bårestadsområdet. Här byggdes också trevånings souterrängparhus samt ett antal mer påkostade villor.

FÖRSTA FLERBOSTADSHUSEN PÅ KLOCKARBERGET

Klockarberget var det första flerbostadshusområdet i Skinnskatteberg och uppfördes av Assi och kommunen. Här byggdes på 1950-talet de första trevåningshusen i Skinnskatteberg. Denna nya centrumbebyggelse skulle svara mot behovet av familjeanpassade bostäder och en utbyggd och modernare servicestruktur med skola och bibliotek

VILLAOMRÅDEN I GAMLA MASBO OCH VÄTTERSKOGA

Enhetligt planerade villaområden utvidgade Skinnskatteberg åt söder och sydost på 1960- och 70-talen. Bland annat etablerades villaområdet Gamla Masbo. Planen antogs 1965 och området utgörs dels av egnahemsvillor, dels av tvåplans mexitegelvillor. Vätterskoga är ett villaområde från 1972 med ett fåtal olika villatyper samlade i mindre enskilda delar av området. Villorna har konststensklädda fasader i olika färgskalor.

RIDDARHYTTAN

Riddarhyttan är en bruksort belägen väster om Skinnskattebergs tätort. Här korsar kommunens vägförbindelse mellan Fagersta och Örebro samt tvärförbindelsen från Riddarhyttan mot Västerås via Skinnskatteberg. Det var gruvverksamheten i trakten som så småningom gav upphov till Riddarhyttans samhälle. Som mest bodde här cirka 2 000 personer. Vid sidan av gruvindustrin har det också funnits sågverk, hyvleri och lådfabrik i Riddarhyttan.

| Riddarhyttans egna hem. Flygfoto från 1963.

RIDDARHYTTE-BOLAGET

De stora gruvanläggningarna vid Riddarhytte malmfält på 1900-talet var masugnen i Lienshyttan (nedlagd 1959), Källfallets gruva (nedlagd 1967) och Bäckegruvan, där en helt ny gruvanläggning byggdes av Riddarhytte AB åren 1960–63. Källfallets gruvfält var under 1900-talets första hälft den största järnmalsproducenten i Riddarhyttan. Gruvdriften på Riddarhytte malmfält var igång fram till 1979.

STORHETSTID PÅ 1930- OCH 40-TALEN

Högkonjunkturen för Riddarhytte-bolaget kom i mitten av 1930-talet och innebar ett uppsving för hela samhället. Nyanställningar av gruvarbetare gjordes i slutet av 1930-talet och en del år därefter. Företaget upplevde en storhetstid på 1940-talet, både avseende gruvhantering och antalet anställda. Andra världskriget och den ökade efterfrågan på malm som då rådde låg bakom.

RIDDARHYTTANS EGNAHEM

På 1930-talet kom egnahemsrörelsen i Riddarhyttan igång och olika slags affärer öppnade på orten. De första två villorna i området byggdes 1937 och därefter dess uppfördes 75 egna hem. Riddarhytte-bolaget byggde några flerbostadshus med sammanlagt ett 30-tal lägenheter samt några villor för tjänstemän.

RIDDARHYTTANS FUNKISKAPELL

Riddarhyttans kapell uppfördes 1942 efter ritningar av Henry Carlsson. Kapellet var en vitmålad träbyggnad i utpräglad funktionalism. Sadeltaken hade flack lutning och fasaderna försågs med fönsterband samt några runda fönster.

FOLKETS HUS FRÅN 1953

Folkets hus i Riddarhyttan började byggas 1952. Riddarhytte-bolaget bidrog med 200 000 kronor till bygget.

Riddarhyttans egna hem vid byggnadstiden. Foto i Västmanlands läns museums arkiv.

Riddarhyttans kapell från 1942.

Riddarhyttans Folkets park. 2008 renoverades parken med målsättningen att återställa den till ursprungsskick. Foto i Västmanlands läns museums arkiv.

Konstverket Arkipelag i Riddarhyttans skola skapades 1963 av konstnären Teddy Sempinski.

Kommunen bidrog också med ekonomiska medel och 50 000 kronor samlades in av arbetarna. Folkets husbyggnaden kunde invigas 1953.

BRUKSMÄSSEN FRÅN 1959

Bruksmässen i Riddarhyttan uppfördes 1959 och hölls tillgänglig endast för brukets gäster och tillresande i brukets ärenden. Mässen uppfördes i två våningar med bland annat matsal, samlingsrum, modernt kök, nio gästrum och föreståndarbostad.

RIDDARHYTTE SKOLA FRÅN 1960-TALET

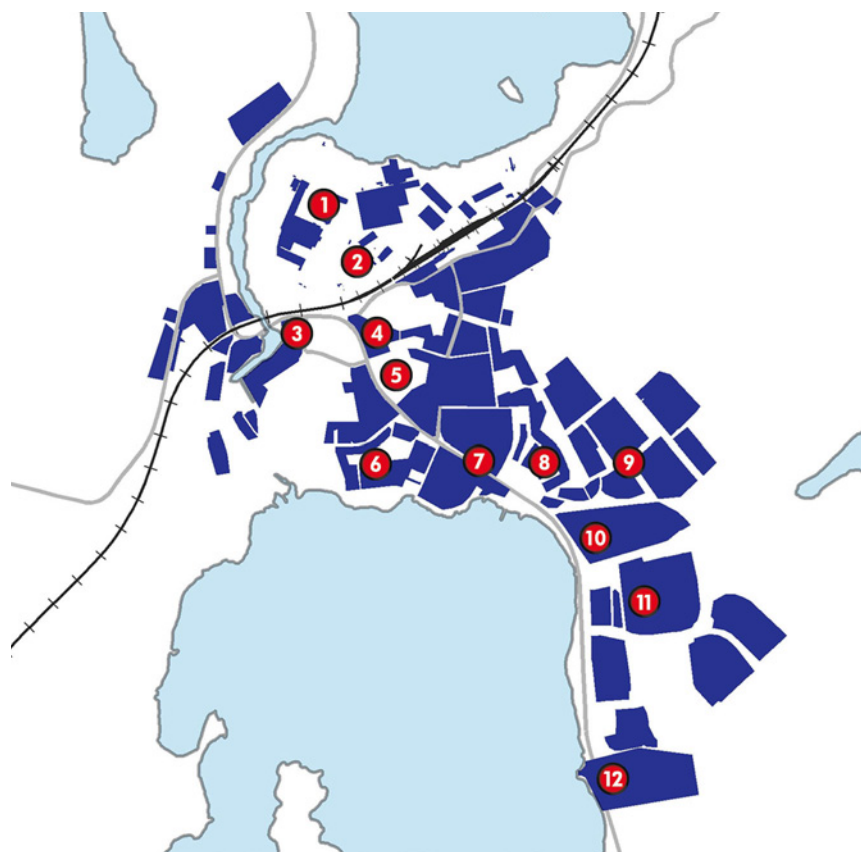
Riddarhyttan fick en ny skolbyggnad 1963. Vid invigningen 1964 berömde länsskolinspektören Skinnskattebergs kommun för det föredömliga sätt på vilket man skött skolorganisationen. Den nya skolan utsmyckades med ett konstverk av konstnären Teddy Sempinski i Västerås. Byggnadsfirman Valter Viklunds Byggnads AB i Gagnef skänkte också ett konstverk till skolan signerat A. Malmenström 1959. När den nya skolan i Riddar-

hyttan stod färdig lades skolorna i närbelägna Bäckegruvan och Källfallet ned.

RYSSLÄGRET KRAMPEN – ETT MINNE FRÅN ANDRA VÄRLDSKRIGET
I Krampen, två mil från Skinnskatteberg, byggdes i slutet av andra världskriget ett flyktingläger för sovjetiska soldater som rymt från tyska krigsläger i de ockuperade Norge och Finland. I Sverige ordnades barackläger för soldaterna och tre av dessa låg i Skinnskattebergs kommun, i Baggå, pensionat Udden och Krampen, som var det största. De ryska soldaterna utlämnades i hemlighet till Sovjetunionen 1944. Nu är lägret rivet och bara några enstaka spår återstår i landskapet, bland annat tvättstugan som tillhörde järnvägsstationen. Dessa berättar om en tidigare nedtystad del av vår historia.

INTRESSANT ATT GÅ VIDARE MED:

- En strategi eller ett program som omfattar kommunens moderna bebyggelsemiljöer.
- En pedagogisk strategi eller ett program för att lyfta fram modernismen i kommunen.
- Råd och riktlinjer för underhåll och ombyggnad av modernismens bebyggelse.
- Bårestadsområdet, det första detaljplanerade bostadsområdet med monteringsfärdiga hus från husfabriken i Skinnskatteberg.
- Prästgårdsgärdet, egnahemsområdet med monteringsfärdiga byggnader från husfabriken i Horndal.
- Riddarhyttans egna hem från 1930-talet, ett väl sammanhållet villaområde med tydlig funkiskaraktär.
- I vilken utsträckning har board använts i byggandet i Skinnskatteberg?

Copyright Lantmäteriet

- 1 Träindustriområdet
- 2 Brukshotellet
- 3 Kommunalt hus
- 4 Klockaberget
- 5 Klockarbergsskolan
- 6 Prästgården

- 7 Bårestad
- 8 Sotvreten
- 9 Veterskoga
- 10 Gamla Masbo
- 11 Masbo
- 12 Skinnskattebergs
folkhögskola

KÄLLOR & LITTERATUR

Västmanlands läns museums arkiv.

Arkitekt- och ritningsregistret. Arkitekturmuseet. Stockholm.

INTERNET

<http://www.bfhsk.se/historia/index.php>

Arvidsson, Birger. *Statens skogsmästarskola under tioårsperioden 1945–54*. Stockholm 1955.

Back, Ernst L (red). *Våttillverkade fiberskivor i Norden 1929–2004*. Stockholm 2004.

Bark, Hernfrid. *Ur Skinnskattebergsbygdens historia*. Skinnskatteberg 1974.

"Boardfabrikens historia ska räddas"

Fagersta-Posten 2006–03–27.

Darphin, Jean-Paul. *Avtryck av den industriella utvecklingen*.

En inventering i Västmanlands län 1998–1999. Västerås 1999.

"Det nya Skinnskatteberg". *Västmanlands Läns Tidning* 1957–07–10.

"En sovjetrysk soldat berättar om Krampen".

Fagersta-Posten 2008–12–08.

"Från Riddarhyttans horisont". *Bärgslagsbladet* 1978–06–30.

Illerstad, Lennart. *Nya svenska kyrkor*. Stockholm 1990.

Jungskär, Mia & Tobias Mårud. *Skinnskattebergs tätort*.

Bebyggelsehistorisk studie inom projektet Linje 1.

Västerås: Västmanlands läns museum 2008.

Kulturmiljöprogram Skinnskattebergs kommun.

Västmanlands läns museum 1984.

"Ny Domushall i Skinnskatteberg ersätter nio Aronsbergs-butiker".

Västmanlands Läns Tidning 1966–06–15.

"Riddarhyttan – på den gamla goda tiden".

Västmanlands Folkblad 1985–09–19.

"Riddarhyttan bjuder upp till dans". *Fagersta-Posten* 2008–10–24.

"Tre tomma Uddeholms-byggnader i Riddarhyttan

bör bli pensionat". *Folket* 1970–01–28.

TEXT

Maria Mellgren. Västmanlands läns museum.

FOTO

Anders Forsell. Västmanlands läns museum.

Flygfoton från AB Flygtrafik 1959 & 1963.

GRAFISK DESIGN

Emelie Söderlund.

OMSLAGSBILD

Klockarbergsskolan i Skinnskatteberg byggdes under åren 1955–57.

BAKSIDESBILD

Källfallets gruvlave.

Västmanlands läns museum har under arbetet med kommunberättelserna inom projektet Modernismen i Västmanland kommunicerat med Marlene Carlsson, Skinnskattebergs kommun.

Med projektet *Modernismen i Västmanland* vill Länsstyrelsen i Västmanlands län och Västmanlands läns museum lyfta fram länets moderna historia och bebyggelsemiljöer. Tidsperioden är av stor vikt för länets framväxt och har satt avtryck i den fysiska miljön som är både omfattande och komplexa. Inom projektet uppmärksammar vi länets moderna kulturarv så att modernismens kulturhistoriska värden och kvaliteter inte går förlorade. Läs mer på projektets hemsida: www.modernismen.se

Länsstyrelsen
Västmanlands län

